

Jolanta Kowalik (Olsztyn)

DOBROCZYNNOŚĆ W ROSJI ZA PANOWANIA ALEKSANDRA I ROMANOWA

SŁOWA KLUCZOWE: ALEKSANDER I ROMANOW, MARIA FIODOROWNA, ELŻBIETA ALEKSIEJEWNA, IMPERIUM ROSYJSKIE, DOBROCZYNNOŚĆ

Dobroczynność w Rosji ma swoją wielowiekową tradycję, a w ostatnich latach znalazła się w obszarze zainteresowań rodzimych badaczy¹. O dobroczynności, jako obszarze działań państwa, można mówić od momentu wstąpienia na tron Piotra I oraz podjęcia przez niego działalności w tej sferze. Wcześniej główną rolę w opiece nad ubogimi, odgrywały zakony i duchowieństwo². Podłożem rozwoju instytucji socjalnych stały się poczynania Katarzyny II. Wydała ona w 1775 roku ustawę zatytułowaną *Statuty do zarządzania guberniami*³. Było to rozporządzenie, nakazujące, aby w guberniach na całym terytorium Rosji, powstały instytucje, które zajmą się rozwojem lokalnej opieki społecznej. Dzięki takiemu postanowieniu caryca przyczyniła się do wzrostu liczby szkół, szpitali, domów pracy, sierocińców na terytorium ówczesnego Imperium Rosyjskiego i wpłynęła przy tym także na rozwój prywatnych inicjatyw charytatywnych⁴.

Kolejni Romanowowie na carskim tronie także, mniej lub bardziej, troszczyli się o los swoich poddanych. W rosyjskiej historii dobroczynności ważne miejsce zajmuje Aleksander I Romanow. W monografii, dotyczącej historii przedrewolucyjnej filantropii pt. *Rosja dobroczynna* podkreślono, że panowanie Imperatora Aleksandra I miało wręcz ogromne znaczenie dla rozwoju pań-

¹ A. R. Sokołow, *Rosyjska dobroczynność w zwierciadle historii. Przedrewolucyjna historiografia działalności dobroczynnej i dobroczynnych instytucji*, Warszawa 2002.

² Н. В. Козлова, *Общественное призрение и его государственное регулирование в Доне-провской Руси*, [w:] *Paleobureaucratia. Сборник статей к 90-летию Н.Ф. Демидовой*, red. Ю. М. Эскин, Москва 2012, s. 153–170.

³ A. R. Sokołow, op. cit., s. 20–21.

⁴ Е. Звягина, *Традиции русской благотворительности*, „Наука и жизнь”, 2002, nr 7, s. 93–94.

stwowej dobroczynności w XIX stuleciu⁵. Trudno nie zgodzić się ze zdaniem rosyjskich badaczy, gdyż car ten przyczynił się do powstania wielu instytucji filantropijnych oraz wspierał rozwój prywatnych zakładów opieki nad ubogimi. To dzięki staraniom ówczesnej rodziny panującej doszło do zwiększenia zakresu działalności charytatywnej zmierzającej do polepszenia losu chorych, bezdomnych i sierot niemalże w całej Rosji.

Przechodząc do analizy tematu, należy wyjaśnić we wstępie specyfikę rosyjskiej charytatywności. Otóż, ze względu na ówczesny system władzy państwowej, znajdowała się ona pod szczególną kontrolą domu panującego. Cechy polityki carskiej w tej sferze zostały nakreślone w książce Aleksandra Sokołowa oraz Igora Zimina. Autorzy stawiają w niej jednoznaczną tezę, mówiącą, że rosyjska dobroczynność nie była niczym innym jak formą demonstrowania własnym poddanym troski o nich⁶. Wkraczają w ten obszar także czynniki społeczne, co było związane z zapotrzebowaniem ludności na taką działalność. Wynikało to niewątpliwie z tym, że wówczas w Imperium Rosyjskim nie była prowadzona ogólnopaństwowa polityka socjalna, istniała ona właśnie pod postacią dobroczynności carskiej rodziny. Rozwijająca się w XIX stuleciu dobroczynność, nadzorowana oczywiście przez cara, stała się ważnym aspektem, kreującym obraz dobrego i sprawiedliwego władcy. Odnotowane na łamach gazet poczynania członków carskiej rodziny w sferze działalności charytatywnej, można umieścić w pewnych kategoriach propagandowych, próbując stworzyć pewien nieskazitelny obraz panującego. Nie można także zlekceważyć faktu, powołując się na wspomnianych autorów, że „takie podejście władzy do dobroczynności odpowiadało religijnym ideałom rosyjskiego narodu oraz sakralizacji władzy monarszej”⁷. To car, był jedynym źródłem prawa i gwarantem porządku społecznego, a zatem decydował o każdej kwestii polityki państwa. Z drugiej strony XIX wiek zapoczątkowuje także zmianę charakteru władzy i stosunku poddanych do niej. Przyczynił się do tego rozwój prasy, która stawała się często nośnikiem nowych idei⁸, informowała o poczynaniach władcy, a także o sytuacji w innych

⁵ *Благотворительная Россия: история государственной, общественной и частной благотворительности в России*, red. П. И. Лыкошин, t. 1, cz. 1, С-Петербург 1901, s. 181.

⁶ А. Соколов, И. Зимин, *Благотворительность семьи Романовых. XIX – начало XX в. Повседневная жизнь Российского императорского двора*, Москва 2015, s. 3–5.

⁷ *Ibidem*, s. 19.

⁸ Niewątpliwie, za panowania Aleksandra I, takim czasopismem stał się „Вестник Европы” o profilu literacko-politycznym. Celem tego czasopisma, wedle jego pierwszego redaktora, Mikołaja Karamzina, stał się rozwój intelektualny narodu rosyjskiego. Na łamach tego periodyku była publikowana zarówno europejska, jak rodzima literatura. Bardzo ważnym miejscem stał się dział poświęcony polityce, który umożliwił rosyjskiemu czytelnikowi

państwach Europy w zakresie działań filantropijnych. Poszerzała się liczba osób wykształconych, zainteresowanych polityką społeczną kraju⁹. Miało to istotny wpływ na rozwój prywatnych inicjatyw dobroczynnych, wspieranych przez cara.

Ogólnie panowanie Aleksandra I charakteryzuje się dużym liberalizmem w polityce wewnętrznej kraju. Miało to także znaczenie w określeniu stosunku cara do rodzimej filantropii. Kurs „europeizacji” państwa, obrany przez władcę w początkach jego rządów, polegał na wchłanianiu idei płynących z Zachodu, w sferze kultury, gospodarki i w kwestii społecznej¹⁰. Aleksander I dążył do reform w dziedzinie polityki socjalnej, wzorowanych na poczynaniach europejskich władców. Niewątpliwie takim przykładem mogła być Francja, gdzie w wyniku rozwoju kapitalizmu, bardzo szybko powiększała się liczba ubogich w miastach. Dlatego to właśnie państwo przejęło opiekę nad instytucjami charytatywnymi, aby zabezpieczyć byt najuboższej klasie społecznej¹¹. Nie miało to jednak przełożenia na ówczesną sytuację w Rosji, gdyż jej ustrój społeczny nadal opierał się na zasadach feudalizmu¹². Zatem pauperyzacja społeczeństwa rosyjskiego nie wynikała, jak na Zachodzie Europy, z przemian cywilizacyjno-gospodarczych, tylko z panującego od wieków systemu pańszczyźnianego. Zaś los najbardziej potrzebującej grupy społecznej, czyli chłopów, nadal zależał od właścicieli ziemskich.

Na pogarszającą się sytuację społeczeństwa w Rosji na początku XIX wieku miały wpływ także inne czynniki, przede wszystkim wojny napoleońskie. Walki, toczące się na terytorium Imperium Rosyjskiego w 1812 roku, przyczyniły się do dużych zniszczeń wojennych, do najwidoczniejszych zaś skutków można zaliczyć: ogromną liczbę rannych, kalek, wdów, czy sierot. Państwo było także nawiedzane epidemiami (np. ospa, szkarlatyna)¹³, czy klęskami elementarnymi, które były przyczyną ubożenia społeczeństwa rosyjskiego¹⁴.

zapoznanie się z europejskimi wydarzeniami politycznymi, z reformami zachodzącymi w takich państwach, jak Francja czy Anglia. Zob. Н. М. Карамзин, *Письмо к издателю*, „Вестник Европы”, 1802, nr 1, s. 3–8.

⁹ А. Соколов, И. Зимин, *op. cit.*, s. 71.

¹⁰ А. Е. Пресняков, *Апогей самодержавия. Николай I*, Ленинград 1925, s. 15.

¹¹ М. Кorybut-Marciniak, *Stosunek caratu do polskiej działalności dobroczynnej w Wilnie w I połowie XIX wieku*, „Studia z historii społeczno-gospodarczej”, 2015, t. 14, s. 22.

¹² А. Андрусiewicz, *Александр I. Великий грач, цар Росии-король Польши*, Kraków 2015, s. 442–459.

¹³ М. Богданович, *Первая эпоха преобразований Императора Александра*, „Вестник Европы”, 1866, t. 1, s. 205; Г. Т. Северцев, *С-Петербург в начале XIX века*, „Исторический вестник”, 1903, t. 92, s. 632.

¹⁴ Jednym z najtragiczniejszych wydarzeń, które dotknęło Rosję w I poł. XIX w., była powódź w Petersburgu w 1824 r. Zob. *Причины наводнения в С.-Петербурге в 1824 г.: письмо астронома Ф. Ф. Шуберта и биографическая о нем заметка*, „Русская старина”, 1877,

Aleksander I tuż po objęciu władzy, czynnie zaangażował się w politykę prospołeczną. Już 10 marca 1802 roku wydał rozporządzenie, w którym ustanowiono, że gubernatorzy co pół roku będą przekazywali raporty o dochodach i stanie instytucji dobroczynnych w guberniach znajdujących się pod ich zarządem. Wymagano od nich również dostarczania informacji o wszystkich przykładach działań dobroczynnych, dokonywanych przez miejscową ludność¹⁵. Za sprawą cara wzrosła liczba towarzystw filantropijnych. Za panowania Katarzyny II powstało 40 izb opieki społecznej, a Imperator przyczynił się do powiększenia tej liczby o kolejne 16¹⁶. Dodatkowo, okres panowania Aleksandra I cechowała duża aktywność prawodawcza w tym zakresie. Wydawano liczne rozporządzenia wspomagające rozwój instytucji socjalnych, w tym, ze względu na wysokie zapotrzebowanie pieniężne ośrodków, przyznawano liczne ulgi finansowe placówkom charytatywnym, aby przyspieszyć wzrost ich kapitału¹⁷.

Omawiając kwestię rosyjskiej filantropii, należy także uwzględnić trudności, jakie występowały w rozwoju polityki socjalnej tego kraju. Otóż w tym okresie nie istniał w Rosji jednolity system państwowej opieki społecznej. Funkcjonowały za to towarzystwa, takie jak: Urząd Instytucji Marii, Towarzystwo Miłości Bliźniego oraz rozwijające się równolegle w poszczególnych guberniach prywatne instytucje dobroczynne¹⁸. Były one całkowicie niezależne, a także objęte innym systemem prawnym, nadawanym na mocy ukazu carskiego. Podobnie przedstawiała się sytuacja z ich dofinansowaniem, mimo opieki carskiej, często musiały utrzymywać się z prywatnych darów lub składek członkowskich.

Na łamach wileńskiego czasopisma „Dziennika Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej” odnajdujemy wiele informacji o stanie ośrodków charytatywnych rozmieszczonych w poszczególnych częściach Rosji, często tworzonych pod opieką izb opieki społecznej. Przykładowo, w guberni wołogdzkiej oraz

t. 20, s. 708–712. Duży wpływ na sytuację społeczeństwa miały także zachodzące w Rosji zmiany klimatyczne, co przejawiało się występującymi przemiennie suchymi latami i nadzwyczaj mroźnymi zimami, doprowadzało w konsekwencji do nieurodzaju, a zatem i klęski głodu. Zob. М. А. Боголепов, *О колебаниях климата Европейской России в историческую эпоху*, Москва 1908, s. 27–28. Wysokie temperatury, głównie latem, były także przyczyną częstych wybuchów pożarów, zwłaszcza w miastach. Zob. *Статистика. Сравнительная ведомость о происшествиях, случившихся в России, в течение 8-ми лет*, „Северная пчела”, 1831, nr 15.

¹⁵ *Полное собрание законов Российской Империи*, t. 27 (1802–1803), nr 20176, s. 69–70.

¹⁶ А. Соколов, И. Зимин, *op. cit.*, s. 183–184.

¹⁷ Н. А. Гаврилина, *Благотворительность и призрение в повседневной жизни российского общества в XVIII–XIX вв.*, Курск 2015, s. 214–218.

¹⁸ Г. Н. Ульянова, *Законодательство о благотворительности в России (конец XVIII – начало XX вв.)*, „Отечественная история”, 2005, nr 6, s. 17.

w takich miastach jak Wołogda, Totma, Solwczegodsk, założono szpitale dla ubogich, domy sierot, domy gościnności, czy domy wariatów¹⁹. W Tule powstały z kolei: dom wychowania dla sierot, w tym niemowląt, mający za zadanie ochronę najmłodszego pokolenia Rosjan, oraz szpital miejski²⁰. Podobne zakłady, w tym szpitale dla ubogich, domy miłosierdzia, ośrodki dla obłąkanych czy domy podrzutków, które rozwijały swoją działalność za panowania Aleksandra I bądź zostały założone właśnie w okresie jego rządów, funkcjonowały m.in. w Charkowie, Symbirzu, Riazaniu, czy w Rydze²¹. Powstałe zakłady z reguły nie były wielkimi oddziałami. Zazwyczaj, ze względu na duże zapotrzebowania finansowe, dawały schronienie od kilkunastu do kilkudziesięciu ubogim, ale, co należy podkreślić, były niezwykle ważnymi instytucjami wpływającymi na poprawę losu potrzebujących.

O prowadzonej liberalnej polityce przez Aleksandra I świadczył także stosunek cara do byłych ziem polskich, włączonych w wyniku rozbiorów w granice Cesarstwa Rosyjskiego. Należy tu przede wszystkim wspomnieć o Wileńskim Towarzystwie Dobroczynności, powołanym w 1807 roku²². Celem tej instytucji stało się niesienie pomocy najbardziej potrzebującym. Dążono do tego przez zapewnienie ubogim opieki, wykształcenia oraz pracy, a członkowie towarzystwa kładli nacisk na propagowanie należytej profilaktyki zdrowotnej mieszkańców Wilna²³. Towarzystwo to odegrało bardzo ważną rolę w historii dobroczynności nie tylko tego miasta, ale także stało się wzorem do powstania kolejnych tego typu placówek na pozostałych terenach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Pod względem rozwoju zakładów filantropijnych, jednak to dwa największe miasta Rosji, Petersburg i Moskwa, były pod szczególną opieką rodziny panującej. Jednym z obranych kierunków organizacji dobroczynnych i instytucji prywatnych w tych miastach była pomoc ubogim dzieciom. Poza zapewnieniem schronienia, starano się także przekazać im odpowiednie wykształcenie. Taka idea przyświecała jednej z mieszkanek Petersburga – Marii Langenowej. Dzięki jej inicjatywie powstał zakład edukacyjny dla ubogich dziewcząt.

¹⁹ *Wiadomość o zakładach dobroczynnych: Wołogda, Totma, Solwyczegodsk, Dziennik Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej* [dalej: „DDKiZ”], 1820, s. 55–58.

²⁰ *O zakładach dobroczynnych w Tule*, „DDKiZ”, 1821, s. 2295.

²¹ *Zakłady i ustanowienia dobroczynne w mieście guberskim Charkowie*, „DDKiZ”, 1822, s. 1198–1199; *Opisanie symbirskich dobroczynnych zakładów pod zawiadywaniem symbirskiej izby powszechny opieki zostających*, „DDKiZ”, 1820, s. 624–626; *Zakłady dobroczynne w gubernii inflantskiej w mieście guberskim Rydze*, „DDKiZ”, 1821, s. 1030–1040.

²² *Towarzystwo Dobroczynności Wileńskie*, „DDKiZ”, 1820, s. 5–15.

²³ M. Korybut-Marciniak, *Dobroczynne Wilno. Pomoc ubogim i potrzebującym w Wilnie w pierwszej połowie XIX wieku*, Olsztyn 2012, s. 91–173.

Zaś podstawowym celem opieki stało się odpowiednie wychowanie młodego pokolenia²⁴.

Istotnymi inicjatywami społecznymi stały się szkoły dla najbiedniejszej młodzieży. Co ważniejsze, nauka w nich opierała się na nowych technikach edukacyjnych, a mianowicie popularnej wówczas w Europie, metodzie wzajemnego nauczania, zwaną także metodą Bella-Lancastera. Placówki te powstały pod opieką cudzoziemców, którzy mieli doświadczenie w tego typu kształceniu i przenieśli je na grunt rosyjski. Na łamach wileńskiego czasopisma znajdujemy informację, że w 1821 roku Sara Kiham, z pochodzenia Angielka, otworzyła szkołę przeznaczoną do kształcenia dziewcząt z najuboższego stanu, zaś Niejaki Herd, także Anglik, stał się założycielem szkoły o podobnym profilu dla chłopców²⁵. Ze względu na dużą liczbę obcokrajowców, przebywających głównie w stolicy Rosji, założono również taki ośrodek dla ubogich dzieci z rodzin cudzoziemców²⁶.

Niewątpliwie rosyjska dobroczynność czerpała wzorce z istniejących w Europie Zachodniej zakładów filantropijnych. Przykład może stanowić utworzone w Petersburgu (według wzorów angielskich) Towarzystwo Opieki Więzień, które według członków tego ośrodka należało „do wielkich epok dziejów ludzkich²⁷”. Zadaniem, jakie postawiło sobie to petersburskie towarzystwo, było nie tyle materialne polepszenie stanu więźniów, ile moralne nawrócenie osadzonych²⁸. Ośrodki o podobnym charakterze powstały także w innych miastach Rosji, np. w Archangielsku, Wołogdzie czy w Moskwie²⁹.

²⁴ *O zakładzie edukacyjnym w Petersburgu dla ubogich małoletnich dziewcząt 15 stycznia 1818*, „DDKiZ”, 1821, s. 50.

²⁵ *Szkoła wzajemnego uczenia dla dziewcząt w Petersburgu*, „DDKiZ”, 1821, s. 1208–1209; *Szkoła wzajemnego uczenia dla ubogich chłopców Rosjan w Petersburgu*, „DDKiZ”, 1821, s. 1213–1214.

²⁶ *Szkoła wzajemnego uczenia dla ubogich dzieci cudzoziemców w Petersburgu*, „DDKiZ”, 1821, s. 1209–1212.

²⁷ *O ustanowieniu w Sankt Petersburgu Towarzystwa Opieki Więzień*, „DDKiZ”, 1820, s. 145–160.

²⁸ Dążono do tego przez przyjęcie następujących zasad: nadzór więźniów, „rozgatunkowanie”, czyli pogrupowanie według popełnionych czynów, znalezienie dla nich zajęcia, które mogło wpłynąć na poprawę ich zachowania, a co najważniejsze – przekazywanie zasad religii chrześcijańskiej, opartych na naukach Pisma Świętego, mające skuteczną przemianę skazanych. Zob. *ibidem*.

²⁹ *Komitet opieki więźniów w mieście Archangilesku*, „DDKiZ”, 1824, s. 1054–1055; *Komitet opieki więźniów w mieście Wołogda*, „DDKiZ”, 1824, s. 1055–1056. Z kolei w Moskwie, powstał dom poprawy, do którego były przyjmowane, na określony czas, osoby skazane za drobne wykroczenia, bądź skierowane tam na życzenie osób prywatnych, za wniesioną stosowną opłatą.

Ze względu na słaby rozwój służby medycznej w państwie rosyjskim, starano się także dbać o opiekę nad chorymi. W tym celu pod protekcją cara powstał szpital dla ubogich, który zajął się udzieleniem podstawowej opieki medycznej najuboższym mieszkańcom miasta, do którego corocznie przyjmowano około 1800 chorych³⁰. W Moskwie najważniejszymi tego typu instytucjami były szpitale, takie jak Szermietiewa, Golicyna i przytułek św. Darii. To tu, ubodzy, starcy, kalecy, poza opieką medyczną, mogli znaleźć schronienie, a także mieli zagwarantowane podstawowe środki do życia. W Petersburgu i w Moskwie powstały ośrodki dla chorych psychicznie, przeznaczone zarówno dla kobiet, jak i dla mężczyzn, znajdujących się pod opieką lekarzy³¹. Nie były to wyłącznie ośrodki schronienia dla chorych, starano się podejmować w nich próby leczenia dotkniętych chorobami umysłowymi, w oparciu na nowoczesnych metodach medycznych, dostosowanych do choroby pacjenta. W Moskwie istotną instytucją był dom dobroczynności (ośrodek wybudowany jeszcze za panowania Katarzyny II), który rozwijał swoją działalność za panowania Aleksandra I³².

Kolejną ważną inicjatywą było utworzenie w Petersburgu na mocy nakazu władcy w 1802 roku Lekarsko-Filantropijnego Komitetu oraz Komitetu Opieki nad Biednymi, które w 1816 roku zostały połączone i przyjęły nazwę Towarzystwa Miłosierdzia Bliźniego³³. Była to największa świecka organizacja filantropijna w Rosji, zajmująca się działalnością charytatywną w całym państwie. Jej celem, nakreślonym w statucie, stało się wsparcie:

wszelkiego rodzaju biednych, znajdujących się w tej stolicy, a z czasem i w innych miastach państwa [...] towarzystwo to, obowiązane jest nie tylko rozdawać jałmużnę,

Byli zatrudniani, a zyski płynące z tej działalności były przeznaczone na rozwój innych zakładów dobroczynnych. Zob. *Dom poprawy*, „DDKiZ”, 1824, s. 187.

³⁰ *Szpital Imperatorski dla ubogich*, „DDKiZ”, 1822, s. 447–456.

³¹ *Dom obłąkanych na umyśle w Petersburgu*, „DDKiZ”, 1822, s. 129–134; *Dom obłąkanych na umyśle i sposób ich leczenia*, „DDKiZ”, 1822, s. 832–839.

³² *Biuro dobroczynności publicznej*, „DDKiZ”, 1824, s. 179–184. Dom dobroczynności został podzielony na wiele zakładów. W nim mieścił się dom dla biednej szlachty, a także ośrodek na utrzymanie biednych, który mógł pomieścić nawet do 660 osób. Po zakończonej wojnie z 1812 r., stał się schronieniem dla żołnierzy, którzy ucierpieli w wyniku toczących się walk. Mieścił się tam również dom dla ubogich sierot stanu szlacheckiego, w którym dzieci mogły pobierać edukację. W innym oddziale schronienie otrzymali uczniowie cesarskiego domu wychowawczego, znalazło się także miejsce dla osób niedołączonych lub nieuleczalnie chorych.

³³ Л. Г. Рогушина, *Попечение о девочках-сиротах в царствование Александра I*, „История Петербурга”, 2009, nr 3 (49), s. 47.

ale dostarczać ubogim innego wsparcia, a w szczególności starać się wyprowadzać z niedostatku tych, którzy swoją pracą własną i przemyślem nie mogą się utrzymać³⁴.

W ramach tej instytucji powstały w sześciu miastach komitety opieki, które były odpowiedzialne za zbieranie informacji o stanie ubogich w poszczególnych guberniach oraz za niesienie odpowiedniej pomocy³⁵. Ogólnie, w okresie panowania Aleksandra I w samej stolicy Rosji powstało dziesięć instytucji charytatywnych skierowanych zarówno na pomoc dzieciom, jak i dorosłym³⁶. Warto tu wymienić Instytut Ślepych, do którego przyjmowano niewidomych mężczyzn, zapewniano im podstawowe środki do życia, takie jak: żywienie, odzież, opieka medyczna. Osoby, fizycznie sprawne, odbierały stosowną do ich upośledzenia edukację, uczono ich śpiewu, gry na instrumentach, a także przystosowywano do pewnych prac ręcznych, jak plectenie mat³⁷. Rada towarzystwa była także inicjatorem powstania domu wychowania ubogich dzieci w Petersburgu, którego celem stały się ochrona i zapewnienie lepszej przyszłości najmłodszemu pokoleniu, poprzez edukację³⁸. Opisując działania cara w tej dziedzinie, należy wspomnieć o powstałym w 1814 roku Aleksandrowskim Komitecie Rannych³⁹. Celem tego towarzystwa było otaczanie opieką poszkodowanych w wojnach prowadzonych przez Imperium Rosyjskie oraz pomoc ich rodzinom. Było to ważne przedsięwzięcie, gdyż, jak już zaznaczono, skutki kampanii napoleońskich były szczególnie odczuwalne dla społeczeństwa.

Działalność władcy była wspierana przez inicjatywy charytatywne, podejmowane przez osoby prywatne. Mieszkańcy miast, urzędnicy, ziemianie zapisywali się do powstałych towarzystw filantropijnych, a także, co było rzeczą często praktykowaną, zapisywali w testamentach swój majątek lub jego część określonym instytucjom dobroczynnych. Nie ulega też wątpliwości, że nie

³⁴ *Urządzenie towarzystwa imperatorskiego człekoлюбного najwyższej potwierdzone 16 lipca 1816 roku*, „DDKiZ”, 1820, s. 41–42.

³⁵ *O wszystkich komitetach opiekuńczych nad ubogimi, wiadomość zebrana przez L. Rogalskiego*, „DDKiZ”, 1822, s. 1204–1208.

³⁶ Т. Г. Егорова, О. Л. Лейкинд, Д. Я. Северюхин, *Императорское Человеколюбивое Общество*, [w:] *Электронная энциклопедия Санкт-Петербурга*, <<http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2815935782>, 1 IV 2016>.

³⁷ *Ostanie cesarskiego Instytutu Ślepych w Petersburgu do dnia 1 stycznia 1824*, „DDKiZ”, 1824, s. 159–166.

³⁸ *Ustanowienie Wychowania ubogich dzieci Najwyżej potwierdzone d. 16 listopada 1819 roku*, „DDKiZ”, 1820, s. 240–242.

³⁹ А. П. Керзум, Д. Я. Северюхин, *Александровский Комитет о Раненых*, [w:] *Электронная энциклопедия Санкт-Петербурга*, <<http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2853438032>, 8 IV 2016>.

zawsze tego typu działalność wpływała wyłącznie ze szlachejnych pobudek. Taki gest miłosierdzia często miał swoją drugą stronę, a mianowicie spływającą z takiej działalności korzyści, w postaci wynagrodzenia ze strony władzy. Za takie altruistyczne gesty otrzymywano z rąk cara medale, ordery, które na cześć szlachejnych czynów mieszkańców państwa, zostały ku temu specjalnie ustanowione. Z kolei organizowane bale i loterie dobroczynne mogły stać się znakomitą okazją do nawiązania nowych znajomości, czy sposobem włączenia się w życie towarzyskie wyższych sfer społecznych. Imiona darczyńców i ich czyny często były utrwalane na łamach czasopism. Dla przykładu, urzędnik państwowy o imieniu Paweł Demidow w 1803 roku przeznaczył swój majątek na edukację młodzieży rosyjskiej w jarosławskiej guberni⁴⁰. Dzięki temu powstała szkoła, a na polecenia cara, darczyńca otrzymał tytułu kuratora tejże placówki. Demidow wyznaczył także fundusz wynoszący 300 tys. rubli na Uniwersytet Moskiewski, w którym powstała katedra, nazwana na cześć darczyńcy. Kolejna ofiara pieniężna wyznaczona przez urzędnika wynosiła 100 tys. rubli i została przekazana na powstające wówczas uniwersytety w Kijowie oraz w Tobolsku. Oczywiście, taki gest stał się dla władzy powodem podkreślenia ofiarności podanych, jak zaznaczył ówczesny minister oświecenia, hrabia Piotr Zawadowski, w liście do urzędnika:

Dzieło wasze wydaje pobudki szlachejnej duszy, duszy zajętej i palącej dobrem ojczyzny. Sława obwieści wszystkim, a wdzięczna potomność zachowa wielki przykład, przez was okazany: jak wysokiej cnoty i jak przywiązanych do powszechnego dobra ma Rossya synów⁴¹.

Dodatkowo, car rozkazał wydać medal pamiątkowy, na jednej stronie umieścić podobiznę Demidowa, a na drugiej zamieścić informację o jego czynach. Został mu również przyznany tytuł kawalera orderu św. Równo-apostolskiego Księcia Włodzimierza Pierwszej Klasy. Nie brakowało także osób, które swoje życie poświęciły działalności charytatywnej⁴². Ekspozowanie miłosierdzia oraz dobroci względem potrzebujących stało się dość popularne wśród pewnych kręgów społecznych⁴³, ale tak pojmowana filantropijność spotkała się także z krytyką, o czym świadczą m.in. sarkastyczne utwory XIX-wiecznego pisarza – Michaiła Sałtykowa-Szczedrina⁴⁴.

⁴⁰ *O funduszach na edukację uczynionych przez radcę stanu Pawła Demidowa*, „DDKiZ”, 1821, s. 363–367.

⁴¹ *Odpowiedź ministra*, „DDKiZ”, 1821, s. 367.

⁴² *Rys dobroczynności jednej damy rosyjskiej*, „DDKiZ”, 1821, s. 2060–2062.

⁴³ M. Korybut-Marciniak, *Stosunek caratu*, s. 21–22.

⁴⁴ M. Sałtykow-Szczedrin, *Szkice gubernialne*, Warszawa 1956, s. 134–139.

Warto podkreślić, że dzięki altruizmowi poszczególnych osób pomoc docierała tam, gdzie finanse państwowe nie pozwalały na rozwój poszczególnych placówek. Dla przykładu, ważną inicjatywą stało się założenie przez ks. Aleksandra Bezborodko gimnazjum w Nieżynie, znajdującego się w guberni czernihowskiej⁴⁵. Jego powstanie położyło fundamenty pod rozwój systemu szkolnictwa wyższego na tym obszarze. Taka działalność stanowiła ważne uzupełnienie w polityce dobroczynności cara. Ze względu na ograniczony zasób finansowy zakładów, to osoby zamożne stawały się fundatorami ośrodków filantropijnych. Dzięki nim powstawały szkoły, szpitale, przytułki, w różnych częściach Rosji, a rozgłaszanie informacji o poczynaniach dobroczyńców, miało zachęcić do podjęcia podobnych gestów.

Jak już wspomniałam, działalność członków rodziny panującej miała fundamentalne znaczenie dla rozwoju dobroczynności w państwie. Duże zasługi w tej sferze poczyniła także Maria Fiodorowna, żona Pawła I, a matka Aleksandra I. Już w 1776 roku przekazano pod jej opiekę Towarzystwo Wychowania Szlachetnych Dziewcząt⁴⁶, a rok później, zakłady wychowawcze znajdujące się w Moskwie i Petersburgu⁴⁷. Były to instytucje utworzone jeszcze za panowania Katarzyny II. Wkrótce powołano Kancelarię Imperatorowej Marii Fiodorownej (została ona w 1854 roku przekształcona w Urząd Instytucji Imperatorowej Marii), która zajęła się organizacją pomocy ubogim⁴⁸. Po śmierci męża w 1801 roku Maria Fiodorowna poświęciła się rozwojowi przejętych przez nią zakładów oraz inicjowała powstanie kolejnych placówek opiekuńczo-wychowawczych. Przysłużyła się także utworzeniu w 1807 roku pierwszego w Imperium Rosyjskim zakładu głuchoniemych dzieci⁴⁹. W Charkowie przejęła

⁴⁵ *Fundusz xiążąt Bezborodkow na gimnazyum wyższych nauk w Nieżynie: Akta urzędowe*, „DDKiZ”, 1821, s. 579–583.

⁴⁶ Г. Л. Микиртичан, *Вклад императрицы Марии Федоровны в организацию помощи детям*, „Вопросы современной педиатрии”, 2013, nr 3, s. 115. Warto podkreślić, że Maria Fiodorowna włożyła wiele trudu i pracy w poprawę funkcjonowania ośrodków, znajdujących się pod jej opieką. Osobiście czuwała nad poprawą objętych przez siebie zakładów, tak było np. z Towarzystwem Szlachetnie Urodzonych Dziewcząt (przyjęło ono później nazwę Instytut Smolny), w którym kształcono dzieci rosyjskich dostojników. Zob. В. В. Тимошук, *Императрица Мария Федоровна в ее заботах о Смольном институте 1796–1802*, „Русская старина”, 1890, t. 65, s. 809–832.

⁴⁷ *Полное собрание законов Российской империи*, t. 24, nr 17952, Санкт-Петербург 1849, s. 604.

⁴⁸ Л. Е. Григорьевна, Х. Л. Васильевна, *Благотворительная деятельность ведомства учреждений Императрицы Марии Федоровны*, „Вестник Волгоградского государственного университета”, 2007, nr 6, 136–139.

⁴⁹ Г. Л. Микиртичан, *op. cit.*, s. 118.

opiekę nad instytutem wychowania panienek, założonego w 1812 roku przez funkcjonujące tam towarzystwo dobroczynne⁵⁰. O jej oddaniu i poświęceniu dla biednych wielokrotnie wspomniano w badanych przekazach:

Pieczęłowitość cesarzowej nie ogranicza się temi prostemi rachunkami; często-kroć niespodziewanie przyjeżdża do szpitala, i sama dogląda porządku. Wchodzi w najdrobniejsze nawet szczegóły, rozpytywuje się chorych, i zdejmując z siebie powagę tronu, zdaje się przekonywać o wysokiem dostojęństwie, jedynie władzą dobroczynności⁵¹.

Sam Aleksander Puszkina, jeden z najwybitniejszych rosyjskich pisarzy, na łamach wydawanego pod jego redakcją czasopisma – „Sowriemiennik” nazwał ją „ministrem dobroczynności”, podkreślając jej ogromny wkład w wychowanie młodego pokolenia Rosjan⁵².

Matka Aleksandra I nie troszczyła się wyłącznie o los dzieci, wspierała także dorosłych, pokrzywdzonych przez los. Przyczyniła się do założenia dwóch szpitali dla ubogich w Petersburgu i w Moskwie. Była również inicjatorką powstałego w 1803 roku w Moskwie szpitala przeznaczonego dla wdów. Do tego ośrodka przyjmowano kobiety, które po śmierci męża zostały pozbawione środków do życia. W szpitalu, miały zapewnioną niezbędną opiekę medyczną oraz środki na utrzymanie⁵³. Po śmierci Imperatorowej w 1828 roku wszystkie placówki przeszły pod władzę zwierzchnią Mikołaja I⁵⁴. Maria Fiodorowna nierozdzielnie jest związana z rosyjską historią dobroczynności, do dziś podkreślane są jej niebywałe zasługi w tej dziedzinie. Dzięki jej działalności zwrócono uwagę na problem losu ubogich, zwłaszcza dzieci.

Elżbieta Aleksiejewna, żona Aleksandra I, również wniosła swój wkład w rozwój rosyjskiej filantropii. Jej największym dziełem było utworzenie w 1812 roku w Petersburgu Damskiego Patriotycznego Towarzystwa. Jej członkinie okazywały pomoc biednym, chorym, a także osobom, które ucierpiały wskutek prowadzonych działań wojennych⁵⁵. Z czasem towarzystwo to zwiększyło swój zakres działalności i niosło pomoc sierotom, wdowom, rodzinom pozostającym w ciężkiej sytuacji materialnej. Pod jego opiekę, z powodu problemów finansowych, w 1816 roku przeszedł dom pracy przeznaczony dla

⁵⁰ *Towarzystwo dobroczynności*, „DDKiZ”, 1822, s. 1200–1204.

⁵¹ *Szpital Imperatorski dla ubogich*, „DDKiZ”, 1822, s. 455–456.

⁵² А. С. Пушкин, *Императрица Мария*, „Современник”, 1836, t. 1, s. 7.

⁵³ *Wiadomości o zakładach dobroczynnych w Moskwie*, „DDKiZ”, 1824, s. 176–179.

⁵⁴ *Полное собрание законов Российской империи*, t. 3, nr 2379, s. 948–949.

⁵⁵ Л. Г. Рогущина, *op. cit.*, s. 47–51.

ubogich dziewczynek, który powstał w 1804 roku w stolicy Rosji⁵⁶. Kolejną instytucją znajdującą się pod opieką Elżbiety Aleksiejewny było Towarzystwo Damskie Miłosierdzia Bożego. Powstało ono na początku 1816 roku i podobnie jak powyższe, za cel przyjęło poprawę losu ubogich mieszkańców państwa⁵⁷. Żona cara, wspierała organizacje dobroczynne także w innych częściach Rosji, np. w Symbirze, gdzie pod jej nadzorem funkcjonowało Towarzystwo Damskie Miłosierdzia Chrześcijańskiego⁵⁸. Działalność tych towarzystw oraz samej Imperatorowej przyczyniła się m.in. do rozbudowy sieci szkół przeznaczonych dla sierot i ubogich dzieci.

Liczne instytucje i towarzystwa opieki nad ubogimi, sierotami, starcami, kalekami, przedstawione w niniejszym artykule, świadczą o rozwijającej się dobroczynności w Imperium Rosyjskim w latach 1801–1825. Kluczową rolę odegrała tu rodzina panująca, która objęła kontrolę nad instytucjami charytatywnymi. Niewątpliwie, rozwijająca się działalność charytatywna w Europie Zachodniej, informacje o niej przedzierające się do państwa rosyjskiego oraz społeczne zapotrzebowanie na tego typu ośrodki były największymi czynnikami motywującymi działalność cara w tej dziedzinie. Były także oznaką przejętego liberalnego kierunku polityki Aleksandra I w dziedzinie prospołecznej. Należy podkreślić, że carski nadzór nad rozwijającą się państwową opieką społeczną w Imperium Rosyjskim zwrócił uwagę społeczeństwa na losy najuboższych. Przyspieszył także rozwój prywatnych inicjatyw charytatywnych oraz pozwolił na systematyczną rozbudowę systemu socjalnego w Rosji.

⁵⁶ *O domu pracy wiadomość historyczna*, „DDKiZ”, 1820, s. 560–565.

⁵⁷ *O Towarzystwie Damskiem Miłosierdzia Bożego*, „DDKiZ”, 1820, s. 626–627.

⁵⁸ *O Towarzystwie Damskiem Miłosierdzia Chrześcijańskiego w Symbirzu*, „DDKiZ”, 1820, s. 627–630.

CHARITY IN RUSSIA DURING THE REIGN OF ALEXANDER I ROMANOV

Alexander I Romanov is an important figure in the history of charity in Russia. This tsar contributed to the establishment of many philanthropic institutions and supported the development of private charitable organizations. The efforts of the ruling family (Maria Feodorovna, Elizabeth Alexeievna) lead to an increase in charitable activity aiming at the improvement of the situation of the poor, homeless and orphaned in almost the entire Russia. This increase was also indicative of Alexander's liberal pro-social policy. Private philanthropic initiatives were also an important aspect of this phenomenon. Thanks to the altruism of various persons the necessary help reached the areas in which state institutions could not be developed due to insufficient funds.

Bibliografia:

Źródła:

- Богданович М., *Первая эпоха преобразований Императора Александра*, „Вестник Европы”, 1866, t. 1.
- „Dziennik Dobroczytności Krajowej i Zagranicznej”, 1820, 1821, 1822, 1824.
- Карамзин М. Н., *Письмо к издателю*, „Вестник Европы”, 1802, nr 1.
- Полное собрание законов Российской Империи*, t. 3, nr 2379; t. 27, nr 20176; t. 24, nr 17952.
- Пушкин А. С., *Императрица Мария*, „Современник”, 1836, t. 1.
- Северцев Г. Т., *С-Петербург в начале XIX века*, „Исторический вестник”, 1903, t. 92.
- Статистика. Сравнительная ведомость о происшествиях, случившихся в России, в течение 8-ми лет*, „Северная пчела”, 1831, nr 15.
- Тимощук В. В., *Императрица Мария Федоровна в ее заботах о Смольном институте 1796–1802*, „Русская старина”, 1890, t. 65.

Opracowania:

- Andrusiewicz A., *Aleksander I. Wielki gracz, car Rosji-król Polski*, Kraków 2015.
- Благотворительная Россия: история государственной, общественной и частной благотворительности в России*, red. П. И. Лыкошин, t. 1, cz. 1, С-Петербург 1901.
- Боголепов М. А., *О колебаниях климата Европейской России в историческую эпоху*, Москва 1908.

- Егорова Т. Г., Лейкинд О. Л., Северюхин Д. Я., *Императорское Человеколюбивое Общество*, [w:] *Электронная энциклопедия Санкт-Петербурга*, <<http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2815935782>, 1 IV 2016>.
- Гаврилина Н. А., *Благотворительность и призрение в повседневной жизни российского общества в XVIII–XIX вв.*, Курск 2015.
- Григорьевна Л. Е., Васильевна Х. Л., *Благотворительная деятельность ведомства учреждений Императрицы Марии Федоровны*, „Вестник Волгоградского государственного университета”, 2007, nr 6.
- Керзум А. П., Северюхин Д. Я., Александровский Комитет о Раненых, [w:] *Электронная энциклопедия Санкт-Петербурга*, <http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2853438032>, 8 IV 2016>.
- Korybut-Marciniak M., *Dobroczytnne Wilno. Pomoc ubogim i potrzebującym w Wilnie w pierwszej połowie XIX wieku*, Olsztyn 2012.
- Korybut-Marciniak M., *Stosunek caratu do polskiej działalności dobroczynnej w Wilnie w I połowie XIX wieku*, „Studia z historii społeczno-gospodarczej”, 2015, t. 14.
- Козлова Н. В., *Общественное призрение и его государственное регулирование в Донетровской Руси*, [w:] *Paleobureaucratica. Сборник статей к 90-летию Н.Ф. Демидовой*, ред. Ю. М. Эскин, Москва, 2012.
- Микиртычан Г. Л., *Вклад императрицы Марии Федоровны в организацию помощи детям*, „Вопросы современной педиатрии”, 2013, nr 3.
- Пресняков А. Е., *Апогей самодержавия. Николай I*, Ленинград 1925.
- Sałytkow-Szczedrin M., *Szkice gubernialne*, Warszawa 1956.
- Sokołow A. R., *Rosyjska dobroczynność w zwierciadle historii. Przedrewolucyjna historiografia działalności dobroczynnej i dobroczynnych instytucji*, Warszawa 2002.
- Соколов А., Зимин И., *Благотворительность семьи Романовых. XIX – начало XX в. Повседневная жизнь Российского императорского двора*, Москва 2015.
- Ульянова Г.Н., *Законодательство о благотворительности в России (конец XVIII – начало XX вв.)*, „Отечественная история”, 2005, nr 6.
- Звягина Е., *Традиции русской благотворительности*, „Наука и жизнь”, 2002, nr 7.